

QƏDİM YƏHUDİ ƏDƏBİYYATININ SƏCİYYƏVİ CƏHƏTLƏRİ

Hər bir ədəbiyyat təmsil etdiyi xalqın tarixi ilə sıx şəkildə bağlıdır. Qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələrinin spesifik saxlanılma şərtlərinə görə isə bu hal yəhudi ədəbiyyatı üçün daha xarakterik hesab olunur. Yəhudi ədəbiyyatı 3000 illik böyük bir dövrü əhatə edən və qədim yəhudi dillərində yaranan ədəbiyyatdır. Bu ədəbiyyatın ilk abidələri eramızdan əvvəl XIII-XII əsrlərdə yaradılmışdır.

Yəhudi ədəbiyyatı qədim, orta əsrlər və müasir dövrlərdən ibarətdir. Qədim yəhudi ədəbiyyatı yəhudi ədəbiyyatının əsas formalarından biridir, baxmayaraq ki, qədim dövrlərdə bir sıra nümunələr yəhudi olmayan müəlliflər tərəfindən ibri və digər qədim dillərdə yazılmışdır. Qədim yəhudi ədəbiyyatı orta əsrlər və müasir dövrlər boyu dünyanın bir çox yerində yaranan ədəbiyyat nümunələrinə də təsir etmişdir. Qədim yəhudi ədəbiyyatı “leşon ha-kodesh”də (לשון הקודש – müqəddəs dil) yazılan nümunələrdən ibarətdir. Onun tarixiqədim Əhdi-Ətiq patriarxlarından birincisi olan İbrahimin təlimlərindən başlayır (15).

Qədim zamanlarda yəhudi dedikdə (qədim yəhudi dilində עבריים – ‘ivrim-çayı keçənlər, Fərat çayı nəzərdə tutulur) b.e.ə. XVI-XIV əsrlərdə Şimali Mesopotomiya çöllərindən Suriya – Ərəb yarımşəhrasına köçən Qərbi-Sami tayfaları başa düşülürdü. Bu tayfaların bir hissəsi digərlərindən ayrılaraq b.e.ə. XIII əsrin əvvəllərindən başlayaraq Ölü dənizin şərq və cənub hissəsinə köçərək yerli əhali ilə qaynayıb-qarışmış və öz dövlətlərini yaratmışdılar; oturaq həyat tərzinə keçdikdən sonra isə bu dövlətlərin əhalisi özlərini yəhudilərə aid etmir və özlərini köçəri maldarlar adlandırırdılar (7, 49). Bu tayfaların nəsiləri arasında belə bir rəvayət hökm sürürdü ki, onların əcdadları Mesopotomiyaya misir fironları tərəfindən idarə olunan Fələstin ərazisindən keçmişdilər və Musa tərəfindən Sina səhrasına aparılana qədər Misir quruculuq və mükəlləfiyyət əmrlərinə tabe olmalı idilər. Bu rəvayət nə qədim yazılı, nə də arxeoloji sübuta malik olmadığından qədim yəhudi ədəbi-tarixi mənbələrində şifahi əfsanə şəklində göstərilir. B.e.ə. XIII əsrdə Fələstinin cənub və cənub-şərqində yəhudi maldar tayfalarının Allah Yahveyə sitayiş edən, tarixdə “İsrail” (“Allahla vuruşan”) adını almış və Fələstinə İordan çayının şərq hissəsindən soxulmağa başlayan böyük icması yarandı. Tarixi mənbələrdə bu icma haqqında ilk dəfə olaraq firon Merneptaxın (b.e.ə. XIII əsrin sonları) qələbə kitabəsində məlumat verilmişdir (10, 53). Arxeoloji cəhətdən sübut olunmuşdur ki, b.e.ə. XIII-XII əsrlərdə bu tayfalar Fələstin torpaqlarına şimaldan daxil olan digər Qərbi Sami tayfaları – kənaanlılarla və digər şəhər-dövlətlərlə müharibə aparmışlar. Qədim yəhudi rəvayətinə görə, bu müharibələrin gedişatında qədim Kənaan şəhərləri-Yerixon, Xaçor dağıdılaraq tarixdən silinmişdir (12). Görünür, işğalçılar bu torpaqlarda onlardan qabaq bu ərazilərə gəlmiş və onlara dil və ənənəvi şəcərə baxımından yaxın olan, ictimai yaşayış quruluşuna görə bənzər tayfalarla rastlaşmış və onları öz ittifaqlarına daxil etmişdilər, qeyrilərlə isə müharibə aparmışdılar. Bu ittifaq “12 İsrail nəslı”ndən, daha doğrusu 11 tayfa və müttəfiq Allah Yahveyə sitayiş edən qəbilə – levilərdən ibarət idi. İlk döyüşlər və şəhərlərin dağılması gedişatında oturaq əhalinin bir qismi – şəhərlilər və kəndlilər həlak olur, digər qisim isə xərac və sədaqət şərtlərinə əməl edəcəklərinə söz verərək ölkəyə soxulan işğalçılara tabe olurlar. Lakin çox keçməmiş bu tayfalar arasında sülh bərqərar olur və nigah, övladlığa götürülmə yolları ilə bu tayfalar qaynayıb-qarışmağa başlayır və tədricən oturaq həyat tərzinə keçirlər. Buna görə də qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələri iki qərbi Sami şivəsində – b.e.ə. II minillikdə yaşayan Suriya – Ərəb yarımşəhrasının maldarlarının şivəsi və kənaanlıların şivəsini özündə ehtiva edir. Qaynayıb-qarışma prosesi b.e.ə. XII əsrdə bu torpaqlara şərq və cənubdan yeni tayfaların – dəvələri əhəlləşdirən köçərilərin gəlməsi ilə daha da sürətlənir. Lakin tədrici etnik qarışmaya baxmayaraq, Fələstin yaylasında məskunlaşan və şəhər və vadi əhalisi bu torpaqların sahibi hesab olunurdu və onların dili digər tayfaların dilindən fərqlənirdi (5, 28).

B.e.ə. X-VIII əsrlər adları qeyd olunan çarlıqlarda bəzən sinfi münasibətlərin qızgın inkişaf dövrü – zadəgan təbəqəsinin (גבורי היל – qibborey xayil-cəsurlar) varlanması, eyni zamanda, aşağı təbəqələrin yoxsullaşması və adi əkinçilərin kölə halına salınması dövrü kimi xarakterizə olunur. Bu isə öz növbəsində qədim yəhudi ədəbiyyatı dövrünün “Peyğəmbər hərəkəti”na təkan verir. İlk dövrlərdə “peyğəmbərlər” xüsusi ittifaq təşkil edən qeyri-rəsmi kahin və görüçülərə deyilirdi (9, 34).

Bəhs edilən dövrlərdə hakim olan quldarlıq dünyagörüşünə sadıq qalan “peyğəmbərlər” quldarlıq dövrünə xas olan soy əlamətlərini təbliğ edirdilər. Onlar azad hesab olunan kütlələr tərəfindən törədilən əməlləri pisləyirdilər. Bu fikirlər “Yeşaya peyğəmbərin kitabı”nda (“ישעיהוספר” – Sefer Yeşayahu)öz əksini tapmışdır:

⁸Yer qalmayana qədər evi evə,

“הוי, מגיעי בית בבית-

Tarlanı tarlaya birləşdirənlərin vay halına!

ישעיהו, יקרבו-

Yaşamağa yer qoymamısınız,

עד אפס מקום

Məgər bu ölkədə tək siz yaşayırsınız?

הוישבנתם לבדכם בקרב הארץ?

(“Yeşaya peyğəmbərin kitabı”, 5-8.)

(ספר ישעיהו, פ"ה-ה)

“Amos peyğəmbərin kitabı”nda da eyni fikirlər təənnüm olunur:

⁶Rəbb belə deyir:

“פה, אמר יהנה,

⁴² BDU-nun Ərəb filologiyası kafedrasının dosenti. gulnarabadollayeva@bsu.edu.az

“İsraillilərin üç-dörd qat günahına görə

Onları cəzasız buraxmayacağam,

Çünki onlar düz adamları pula,

Möhtacları da bir cüt çarığa satır.

(“Amos peyğəmbərin kitabı”, 2-6).

על-שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי יִשְׂרָאֵל,

על-אַרְבָּעָה לֹא אֲשִׁיבֵנּוּ:

על-מִכְרָם בְּכֶסֶף צְדִיק,

אֲרִיזוֹן וְיַעֲבֹר בְּעֵלִים.

(ספר עמוס, פ'ב-ו)

İşğal olunmuş ərazilərdə və Fələstinə yaxın Kənaan şəhər-dövlətlərində (xüsusilə Finikiyada) sinfi antaqonizm oturaq həyata hələ yeni keçən tayfalarla müqayisədə daha sürətli inkişaf etdiyindən “peyğəmbərlər” və onların ardıcılıarı iddia edirdilər ki, əsarət və zülmün əsas səbəbi yəhudi xalqının yerli tayfalarla qarışmasıdır; onların dini təfəkküründə bu qaynayıb-qarışma “yad Allaha” tapınma və Allah Yahveyə “xəyanət” idi (2, 41). Onlar “yad Allah” dedikdə Kənaan, Finikiya, ammonit, moavityan və şərqi samilərin – assuriyalılar və babillərin allahlarını nəzərdə tuturdular. Lakin yəhudilərin digər sami xalqları ilə etnik və dil yaxınlığı bu allahların adlarını müəyyən etməyə imkan vermir. Hər halda, şübhəsizdir ki, b.e.ə. V əsrdə yəhudilər təkcə Allah Yahveyə yox, qonşuluqdakı xalqların da allahlarına tapınırdılar. Buna görə də qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələrində bir sıra inancların təsirini görə bilərik.

Şimalda İsrail çarlığının mövcudluğu dövründə “peyğəmbərlər hərəkatı” zəif təsir gücünə malik idi. Bu dövrə aid olan “Peyğəmbər ədəbiyyatı” nümunələrinin təhlili göstərir ki, “Huşə peyğəmbərin kitabı”, “Nahum peyğəmbərin kitabı” və “Mahnılar mahnısı”nın bəzi hissələri çarlığın mövcudluğu illərində yazılmışdır. Eyni zamanda öz tayfasına mənsub aşağı təbəqəni istismar etməyə can atan şəhər zadəganları ilə başlayan mübarizə qısa zaman kəsiyində şəhər zadəganlarının ideoloji mərkəzinə çevrilən müqəddəs məbədlər uğrunda mübarizəyə çevrilir. Peyğəmbərlər hətta Allah Yahveyə ibadət üçün tikilən yerli ibadət mərkəzlərinə qarşı çıxırdılar; qanuni məbədgah Yerusəlimdəki məbəd hesab olunurdu. Bu, “peyğəmbər hərəkatı”na Yəhuda çarlarının rəğbətini artırır, çarlar peyğəmbərləri şəhər zadəganları ilə mübarizədə müttəfiq görməyə başlayırlar.

Hər iki çarlığın (Fələstin və Yəhuda) yaranmasının ilkin dövrlərində digər allahların mövcudluğu inkar edilmirdi, lakin peyğəmbərlər yəhudi tayfa ittifaqları ilə Allah Yahve arasında “razılığın” vacibliyini təbliğ edirdilər; bu “razılığa” görə Allah Yahve yəhudi xalqına Fələstin ərazisində “vəd olunmuş torpaqları” verəcəyini öhdələndirdi, tayfa ittifaqı üzvləri isə bunu müqabilində ancaq “qısqanc”, amansız və qəzəbli Allah Yahveyə sitayiş etməli, Musa və başqa peyğəmbərlər tərəfindən onun yəhudi xalqına buyurduğu göstərişlərinə əməl etməli idilər. Qısa zamanda isə peyğəmbərlər Allah Yahvenin yeganə Allah olması deyir və zamanla yəhudi tayfa ittifaqları monoteizmə keçirdilər.

B.e.ə. VIII əsrin II yarısından başlayaraq peyğəmbərlərin dini – ədəbi görüşləri yazıya alınmağa başladı. Qədim yəhudi ədəbiyyatının daha erkən yazılı və şifahi nümunələrindən dövrümüzdə qədər çox az sayda ədəbiyyat nümunəsi gəlib çatmışdır. Dünyanın mifik yaradılışı və yəhudi xalqının Allah Yahveylə “razılığı”nın əfsanəvi tarixindən və eyni zamanda hüquq və dini – əxlaqi qaydalardan – məşhur “10 əhkam”dan bəhs edən “Varlıq”, “Çıxış”, “Levilərin kitabı”, “Hesab” kitablarının erkən kompilyativ nümunələri b.e.ə. IX-VIII əsrlərə aid edilir. Fələstinin b.e.ə. XIII-VI əsrlər tarixindən bəhs edən tarixi kitabların isə (“İsus Navinin kitabı”, “Hakimlər kitabı”, “Samuilin I və II kitabları”, “I və II Padşahlar kitabı”) b.e.ə. VII əsrin sonu VI əsrin əvvəllərinə aid olduğu güman edilir. Bu kitablarda yəhudi xalqının tarixi ilə yanaşı ədəbi vərdişlərinin formalaşmasından da danışılır. Şah İosinin dövründə b.e.ə. 622-ci ildə Yerusəlim məbədinin yenidən yenidən tikilməsi zamanı “peyğəmbər elminin” yekunu hesab olunan “İkinci Qanunvericilik” kitabının bir hissəsi tapılmışdır (9, 71).

“Babil əsarəti” dövründə qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələrinə son və kiçik peyğəmbərlərin kitabları (“Yezeke peyğəmbərin kitabı”, b.e.ə. VIII əsrin sonlarında Şimali Fələstində yaşayan Yoel peyğəmbərin kitabı, “İon peyğəmbərin kitabı” və s.) və digər janrlara aid olan bir sıra ədəbi nümunələr – Yeremiya peyğəmbərin Yerusəlimün süqutu haqqında “Ağ”ı, “Ezra peyğəmbərin kitabı”, “Neemiya peyğəmbərin kitabı”, dini və dini-publisistik poeziya nümunələri və ibadət mətnləri, bir sıra nəzm povestləri (“Rutun kitabı”), dini-siyasi alleqoriyaların məcmusu (“Daniilin kitabı”), atalar sözləri və aforizm topluları, nəsihətamiz poema hesab olunan “Əyyub peyğəmbərin kitabı”, qədim Şərq fəlsəfəsinin mükəmməl nümunələrindən biri hesab olunan “Eklesiastın kitabı”, məhəbbət poziviyasının “şah” əsəri hesab olunan “Mahnılar mahnısı” (bəzi hissələri b.e.ə. IX-VII əsrlərə aid edilir)və s. nümunə göstərə bilərik.

Makedoniyalı İskəndər Şərqi işğal etdikdən sonra (b.e.ə. IV əsrin sonu) Yəhuda məbəd-şəhər icması süqut etməyə başlayır. Artıq cəmiyyətdə bir-birindən dini görüşlərinə görə kəskin fərqlənən sektalar yaranmağa başlayır. Bütün bunlar isə ədəbiyyatda öz əksini tapır. Bəhs edilən dövrlərdə yəhudi ədəbiyyatı sanki öz ənənəvi köklərindən qoparaq yunan-ellin mədəniyyətinin təsirinə məruz qalır (12).

II Məbəd Dövründən başlayaraq yəhudi xalqının ədəbi-mənəvi həyatı Müqəddəs Beşliyin biliciləri tərəfindən idarə olunmağa başladı. Bu dövrdə ibadət yalnız Yerusəlimdəki məbəddə yerinə yetirilir, digər ərazilərdə isə sadəcə dua məclisləri keçirilirdi. Bu məclislər təkcə dini məsələlərə həsr olunmurdu; belə yığıncaqlarda həm də qədim yəhudi ədəbiyyatının başlıca abidəsi hesab olunan Tövrat barəsində müzakirələr aparılır, yəhudi cəmiyyətinin özülünü təşkil edən hüquq və qaydalardan danışılırdı. Zamanla belə məclislərdə

ravvin adlanan dini alimlər formalaşdı. Bu zaman artıq iudaizm yəhudilərin bütün dini görüşlərini əks etdirirdi. Bütün bunlar isə Müqəddəs yazıların kanonlaşdırılmasını tələb edirdi.

Müqəddəs yazıların kanonlaşdırılması qədim yəhudi ədəbiyyatı abidələrinin obyektiv şəkildə öyrənilməsi prosesini çətinləşdirir; bu nümunələr ətrafındakı mübahisələr bəzən elmi formadan uzaqlaşdı; bir qrup alimlər Müqəddəs yazılardakı hər bir fikrin düzgünlüyü iddia edir və onu həm də ədəbi-tarixi abidə kimi qəbul edir, digər qrup isə Müqəddəs yazılardakı bu və digər tarixi və bədii dəyərləri inkar edərək Tövrəni dini kitab aspektindən təqdim edirlər.

Yazılı ədəbiyyat nümunələrinin kanonlaşdırılması və dövrlərə bölünməsi hələ əvvəllər Qədim Şərqdə məlum idi və bu proseslərin dini ehkamlarla bağlılığı məcburi xarakter daşıyırdı. Belə ki, Babil mirzə məktəbləri Müqəddəs yazıları oxumaq üçün xüsusi qaydalar külliyyatına malik idi; bu külliyyat yazıların yalnız hakim dini təfəkkürün ideoloji dəyərləri əsasında deyil, praktiki və pedaqoji amilləri də nəzərə alınaraq tərtib edilmişdir (6, 118). II Məbəd və daha sonrakı dövrlərdə yaşayan ravvinlər yalnız elə kitabları ədəbi kitab hesab edirdilər ki, orada bu və ya digər tarixi hadisə müəyyən folklor nümunəsinə söykənsin. Bu səbəbdən də kanonlaşdırma zamanı bəzi ixtisarlar olunurdu. İxtisarlar adətən iki amilə əsaslanırdı: kitabların tarixi və ədəbi baxımdan əhəmiyyət kəsb etməsi. Kanonlaşdırma zamanı bütün qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələri ravvinlər tərəfindən redaktə olunur, müzakirələr aparılırdı, daha sonra isə kanona daxil edilib-edilməyəcəyi müəyyən olunurdu.

Şübhəsiz ki, “peyğəmbər hərəkəti” dini nəzəriyyəsinə uyğun gəlməyən və ya ondan qabaqkı dövrlərə aid olan və kanona daxil edilməyən qədim yəhudi ədəbiyyatı kitablarının qorunub saxlanılma şansı çox az idi: qədim Fələstində zamanla dağılmayan gil lövhələr üzərində mixi yazı ilə yox, minilliklər boyunca saxlanılması üçün xüsusi quru iqlim şəraiti və temperatur dəyişiklikləri yoxluğunu tələb edən papirus və ya dəri üzərində əlifba yazısı ilə yazılırdılar.

Demək olar ki, qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələrinin dövrümüzdə qədər gəlib çatması Əhdi-Ətiqin kanonlaşdırılması nəticəsində mümkün olmuşdur. Kanona daxil olan və qədim yəhudi ədəbiyyatının nümunələrindən biri “Siraxovun oğlu İsusun müdrikliyi” kitabıdır. Esseevlər sektasına aid olduğu ehtimal olunan və qədim yəhudi dilində yazılmış bu yazılı abidə Ölü dəniz mağaralarında (Kumran) “təsədüfi tapıntı” nəticəsində aşkarlanmışdır. Lakin bu əlyazmalar mühüm tarixi əhəmiyyət kəsb etsə də və publisistik və əxlaqi-mənəvi nümunə kimi qəbul olunsay da, bədii ədəbiyyat nümunəsi hesab olunmur və buna görə də yalnız dini kitabə rolunu oynayır (13).

Qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələrinin müəyyən dini külliyyata aid olması onların yalnız dini ruhlu olmasına işarə etmir. Əhdi-Ətiqin kanonlaşdırılması uzun illər ərzində və tədricən aparıldığından bura daxil olan hər bir bədii nümunə müəyyən ideoloji “ağırlığa” malik idi. Şübhəsiz ki, qədim yəhudi ədəbiyyatının bir sıra nümunələri ilkin dövrlərdə yalnız dini səciyyə daşımış, sonradan isə siyasi, əxlaqi keyfiyyətlər qazanmışdır. Təəccüblü hal deyildir ki, minilliklər öncə dini ayinlər icra edən, müxtəlif inanclara malik xalqın ilk ədəbiyyat nümunələri məhz dini səciyyə daşıyır və dini məzmunə malik idi. Lakin zaman keçdikcə dünya və öz xalqlarının tarixini yaradarkən Müqəddəs Beşliyə daxil olan kitabların bizə dəqiq məlum olmayan müəllifləri öz ideoloji, dini vəzifələrindən asılı olmayaraq müəyyən mənbəyə istinad edirdilər. Bu mənbə yalnız bir xalq eposu, xalq folkloru ola bilərdi. Bu təzahür bir sıra qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələrində açıq-aşkar özünü biruzə verir. Məsələn, “Varlıq kitabı”, “Mahnılar Mahnısı”, “Süleymanın zərbi-məsəlləri” və s. nümunələrdə qədim yəhudi xalqının zəngin folklor nümunələri ilə rastlaşırıq.

XX əsrdə ədəbiyyatşünasların diqqətini çəkən vacib məsələlərdən biri də qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələrinin xarici təsirə məruz qalıb-qalmaması məsələsi idi. Müasir yəhudi ədəbiyyatşünasların gəldiyi nəticəyə görə qədim yəhudi ədəbiyyatına digər ədəbiyyatlardan keçmiş nümunələrə rast gəlinmir (4, 27). Lakin bəzi nümunələrə qədim yəhudilərlə eyni dövrdə yaşayan xalqlarında folklorunda da rast gəlinir. Buna bariz nümunə kimi biz “Varlıq” kitabına daxil olan və ümumdünya daşqınından bəhs edən Mesopotomiya mənşəli əfsanəni misal göstərə bilərik. Eyni zamanda qədim yəhudi nümunələri içərisində janr xüsusiyyətləri ilə Babil ədəbiyyatına (“Yeremiyanın ağsı”, “Əyyubun kitabı”) və Misir ədəbiyyatına yaxın olan bir sıra nümunələrə (“Mahnılar mahnısı”), Qədim Şərqi digər mədəniyyətlərinə (Finikiya, Uqarit) xas olan mifik süjetli və mifoloji obrazlı əsətlərinə bənzər hekayələrə (“Huşə peyğəmbərin kitabı”), hətta digər xalqların atalar sözü və müdrik deyimləri eynilik təşkil edən çoxsaylı folklor incilərinə rast gəlinir. Bütün bu alınmalar onunla izah edilir ki, istər babil, istər finikiya, istər qədim misir, istərsə də qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələri vahid xalq müdrikliyi ehtiyatlarından – Qədim Şərq folklorundan qaynaqlanır. Lakin “peyğəmbər hərəkəti dövrü”ndə qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələri ideya və məzmun baxımından digər xalqların ədəbiyyat icilərindən köklü sürətdə fərqlənsə də, Qədim Şərqi b.e.ə. I minillikdəki sosial-əxlaqi problematikasını əks etdirir (1, 23). Bəhs edilən dövrdə qədim yəhudi ədəbiyyatında hadisələri təsvir etmə üsulları qədim fars ədəbiyyatı dini-fəlsəfi ədəbiyyatına çox yaxındır.

Dövrümüzdə qədər gəlib çatan qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələri nəzm, nəsr və qafiyələnmiş nəsr nümunələrinə ayrılır. Tədqiqatlar göstərir ki, qədim yəhudi şeiriyyəti digər sami xalqlarının (akkadlar, uqarilər, finikiyalılar və s.) və qədim misirlilərin şeir üslubundan tamamilə fərqlənsə də babil şeiriyyətinə yaxındır;

qədim yəhudi şeiri məntiqi vurğulara əsaslanan tonik şeirdir (vurğulu və vurğusuz hecaların növbələnməsi əsasında qurulmuş şeir növü). Qəhrəmanlıq himni hesab olunan “Deboranın nəğməsi” babil eposuna daxil olan alliterasiyadan seçilmir. Belə ki, hər iki nümunədə ikinci təqtidən sonra sezuralı şeirdə dörd vurğu mövcuddur, məntiqi vurğusuz hecaların sayı vacib deyil, bəzən isə bərabər rifmalar (qafiyələr) meydana gəlir.

Qədim yəhudi dilində baş verən linqvistik proseslər nəticəsində qədim yəhudi poeziyası müxtəlif məzmunlu şeirlərin qafiyələnməsində qadın cinsi sözlərdən imtina edir (4, 72). Buna görə də qədim yəhudi poeziyasında akkad ədəbiyyatı ilə müqayisədə bərabər olmayan təqtilərdən daha çox istifadə edilir və şeirlə vəznləşdirilmiş nəsr arasında sərhəd babil sənət nümunələri ilə müqayisədə daha şərtidir. Bu təzahür isə öz növbəsində qədim yəhudi şeirində qafiyə sisteminin sabitliyinə mənfi təsir göstərdi. “Deboranın nəğməsi”, Müqəddəs Beşlikdən bəzi tarixi hissələr (“Yaqubun xeyir-duası”, “Musanın vida nəğməsi”, “Saul şaha yazılan ağrı”), zəburların böyük qismi, bir sıra əsərlərin məğzini təşkil edən nəğmələr (“Əyyubun kitabı”nda 22-ci fəsil), “Mahnılar mahnısı”, “Əyyubun kitabı”nın əsas hissəsi qədim yəhudi şeiriyyatına bariz nümunələrdir.

Məlumdur ki, Qədim Şərqdə ədəbi əsərlərdə mətnin vəznləşdirilməsi aparıcı olmuşdur. Qədim Şərq ədəbiyyatının əsas qollarından birini təşkil edən qədim yəhudi ədəbiyyatında da nəslrlə yazılmış əsərlərin qafiyə sistemi xüsusi diqqət çəkir. Peyğəmbərlərin moizələri qafiyələndirilmiş nəsr nümunələrinə misal ola bilər. Peyğəmbərlərin nitqi ya “danışqı” nəsrində verilir, ya özündə nəzmin bütün incəliklərini birləşdirən monoloqla müşayət olunurdu, ya da sırf şeir şəklində təqdim olunurdu. Biz belə çıxışlara “Nəum peyğəmbərin kitabı”nda Nəum peyğəmbərin Nineviyada söylədiyi lənətlərdə, “İsaya peyğəmbərin kitabı”nda, “Yeremiya peyğəmbərin kitabı”nda, “Yezekil peyğəmbərin kitabı”nda rast gəlirik; bu nitqlər əsasən nəzmləşdirilmiş nəslrlədir. Peyğəmbərlərin nitqi müasir oxucu üçün metafora ilə zəngin, bəzən mifik, ibarəli ağır nitqi xatırladır. Lakin qədim dövrlərdə bu nitqlər dinləyicilər tərəfindən eyni cür qarşılanmırdı. Hər bir peyğəmbər moizəsi bu və ya digər ədəbi-siyasi hadisə ilə əlaqədar idi. Buna görə də qədim minilliklər öncə bu moizələri yəhudi reallıqları ilə səsləşdiyi üçün qədim dinləyicilər tərəfindən daha başadüşülən idi.

I. Dyakanov “Drevneyevreyskaya literatura” məqaləsində yazır ki, qədim yəhudi ədəbiyyatının ən böyük nailiyyəti müxtəlif bədii nəsr janrlarının yaradılmasıdır (2, 58). Nə babil, nə də qədim misir ədəbiyyatında belə nəsr janrlarına rast gəlinmir. Misirşünaslar adətən qədim misir bədii nəsr nümunələrini adi nəslrlə verirlərsə, bu onunla izah olunur ki, bu qədim xalqın yazısı sait səsləri ifadə etmək üsullarından və ən əsası vurğudan məhrum idi. Bu isə bədii nəsr nümunəsinin ritmik və şeiriyyət xarakterini gizlədir. Lakin. Q. Fextin də göstərdiyi kimi, b.e.ə. I minilliyədək bütün misir “nəsr”i ya şeirlərdən, ya da qafiyələndirilmiş nəslrdən ibarətdir. Qafiyələnməmiş bədii nəsr ilk dəfə olaraq qədim yəhudi tarixi povestlərinin müəllifləri yaratmışdır. Bədii təsvir üsullarının düzgün lakonizminə, obrazların emosiyalarının gizli ötürülməsi üsuluna görə bəzən ilk nümunələr island saqalarını (saqa – qədim Skandinaviya dastanı) xatırladır. Belə nəsr nümunələrinə biz Davudla Yonafanın dostluğundan bəhs edən hekayəni, öz təbəələrinin hüquqlarını pozan Şimali İsrail çarı təkəbbürlü Ahav və onun arvadı Yezavelin hakimiyyətə gəlişini və ölümünü nəql edən mükəmməl povesti misal göstərə bilərik. Island saqalarında olduğu kimi bu bədii hekayələrdə də bədii süjet uzun şəcərələrin mədhiyyəsi ilə müşayət olunur.

Tarixi povestlərlə yanaşı qədim yəhudi ədəbiyyatında xüsusi bir janr – süjet xəttinə malik ibarətamiz povest janrı yaranmışdır. Bu janr mahiyyət etibarilə qədim misir ədəbiyyatındakı Petubast povestini xatırladır, lakin qədim Misirdə daha gec yaranmış və ümumiyyətlə qədim yəhudi povestindən fərqlənir; “Vestkar papirusunun nağılı”, “Sinuxun hekayəsi”, “Kəndlinin fəşahətli nitqi”, “İki qardaş” kimi daha erkən misir nəsr nümunələrinə gəldikdə isə bütün bu nümunələr ya nəzmlədir, ya da qafiyələnmiş nəsr formasındadır (11). Bu janrda yazılan qədim yəhudi ədəbiyyatı nümunələri ya birbaşa, ya da dolaylı yolla yəhudi xalqının tarixi ilə bağlıdır. Belə povestlərdən kanonlaşdırılmış nümunələr olan “Rutun kitabı”, “Esfirin kitabı”, kanona daxil olmayan nümunələrdən isə “Yudifin kitabı” və “Tovianın kitabı”nın adlarını qeyd edə bilərik. Bəzən isə “Yonun kitabı” da bu janrda yazılan povest hesab olunur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. "Qədim Şərq ədəbiyyatı". Bakı 1999
2. Аверинцев А.А. «Древнееврейская литература», Москва, 1983
3. Дж.Дж.Фрейзер «Фольклор в ветхом завете». Москва, 1989
4. Елена У. «Обзор особенностей Библейской литературы», монография, Москва, 2001
5. Косидевский З. «Библейские сказание», Москва, 1988
6. Краткая еврейская энциклопедия. Иерусалим, 1969
7. Крывелев И.А. «История евреев». Москва, 1978
8. Рут Сэмюэл «По тропам еврейской истории», Иерусалим 1991
9. Тантлевский И.Р. «Введение в Пятикнижие», Москва, 2000
10. Julius Guttmann «History of Jews», New York. 1994
11. https://en.wikipedia.org/wiki/Hebrew_literature
12. https://ru.abcdef.wiki/wiki/Jewish_literaturehttp://www.eleven.co.il/
13. <https://eleven.co.il/iewish-literature/in-hebrew/12868/>
14. <https://stmezi.com/librarv/>
15. https://www.wikiwand.com/ru/%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0

Açar sözlər: peyğəmbər ədəbiyyatı, şərhvermə, iudaizmin nəzəri əsasları, kanonlaşdırma, dini nəzəriyyə, qafiyyə, ədəbi obraz

Ключевые слова: пророческая литература, толкование, теоретические основы иудаизма, канонизация, религиозная теория, рифма, литературный образ

Key words: prophetic literature, commentary, theoretical foundations of Judaism, canonization, religious theory, rhyme, literary image

Резюме

Специфические черты древней еврейской литературы

Ключевые слова: пророческая литература, толкование, теоретические основы иудаизма, канонизация, религиозная теория, рифма, литературный образ

Каждая литература тесно связана с историей народа, которого она представляет. В силу специфических условий сохранности образцов древнееврейской литературы такое положение считается более характерным для еврейской литературы. Еврейская литература охватывает огромный период в 3000 лет и написана на древних еврейских языках. Первые памятники этой литературы были созданы в XIII-XII веках до нашей эры. Еврейская литература состоит из античности, средневековья и современности. Древняя еврейская литература является одной из основных форм еврейской литературы, хотя в древности ряд примеров были написаны нееврейскими авторами на иврите и на других древних языках. Древняя еврейская литература также оказала влияние на литературу во многих частях мира в средние века и в наше время. Древняя еврейская литература содержит примеры, написанные на «лешон ха-кодеш» (לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ - священный язык). Его история начинается с учения Авраама, первого патриарха Ветхого Завета.

Summary

Specific features of ancient Jewish literature

Keywords: prophetic literature, commentary, theoretical foundations of Judaism, canonization, religious theory, rhyme, literary image

Each literature is closely connected with the history of the people it represents. Due to the specific conditions of preservation of samples of Hebrew literature, this situation is considered more characteristic of Jewish literature. Jewish literature spans a vast period of 3,000 years and is written in the ancient Hebrew languages. The first monuments of this literature were created in the XIII-XII centuries BC. Jewish literature consists of consists of ancient, medieval, and modern writings. Ancient Jewish literature is one of the main forms of Jewish literature, although in antiquity a number of examples were written by non-Jewish authors in Hebrew and other ancient languages. Ancient Jewish literature has also influenced literature in many parts of the world during the Middle Ages and modern times. Ancient Jewish literature contains examples written in “Leshon Hakodesh” (לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ - sacred language). Its history begins with the teachings of Abraham, the first patriarch of the Old Testament.

RƏYÇİ: dos.L.Ələkbərova